

Koldingbogen

ÅRSTAL:	1987
FORFATTER:	Keld Bølling
TITEL:	Koldings sydlige grænse.
KORT RESUME:	Søndergade 1596 - 1977 og grænsen til Slesvig.

Koldings sydlige grænse

Af Keld Bøllund

Kolding ligger godt beskyttet ved udløbet af åen i bunden af fjorden. Byen er anlagt på et antal faste morænebanker, der er adskilt fra hinanden af vandløb og lave engarealer, på det sted, hvor vejene fra nord og øst føres sydpå over Kolding å, der fra middelalderen og helt op til 1864 dannede grænsen mellem hertugdømmerne og kongeriget (Nørrejylland). Grænsen var imidlertid ikke klart defineret. Da kongemagten i løbet af middelalderen gav sine tro koldingborgere privilegier på markjordene syd for åen (der altså lå i hertugdømmet Slesvig), opstod der strid om, hvorvidt skatterne skulle tilgå Koldinghus eller Haderslevhus.

Spørgsmålet gik på, hvor byens sydgrænse egentlig var – ved åen eller ved det såkaldte «*led sønden Kolding på bjergene*». Ved dette led, der lå omtrent ved Skovhøj, var der tradition for officielt at modtage og tage afsked med fremmede fyrster og statsmænd og dermed markere grænsen, og ved en åstedsforretning i 1576 var det afgjort, at grænsen var her. Men da den kongelige statholder i hertugdømmerne, Henrik Rantzau, den 13. august 1596 »aftakkede« de lüneburgske fyrster ved *Kolding Bro* foranledigede det et åbent brev af 8. september fra Christian IV, som indskærpede, at officielle modtagelser fandt sted ved leddet, for at »rigens højhed« – som det hed – fortsat skulle kunne respekteres, og den 12. oktober tog den kongelige lensmand på Koldinghus Caspar Markdanner spørgsmålet op på et møde på Kolding Rådhus. Her fastsloges byens *privilegerede og hævdvundne* ret på området syd for åen og på et sydligt grænseforløb.

Diplomatisk var Rantzaus skridt en bombe – han

søgte som statholder og holstener at hævde hertugdømmernes selvstændige stilling – naturligvis indenfor loyalitetens grænser. Men indlemmelsen af markjordene i kongeriget var en provokation, og det måtte støde på modstand, der dog ikke kunne hævde sig over for en stærk kongemagt.

Da man efter enevældens indførelse i 1660 oprettede amterne, kom Koldinghus amt (fra 1796 benævnt Vejle amt) til at bestå af Elbo, Brusk, Holmans, Jerlev, Tørrild, Nørvang, Slaugs og Andst herreder. Koldings bygrænse mod syd blev tillige amtsgrænse. Først i 1866-67 flyttedes amtsgrænsen mod syd, idet amtet udvidedes med De otte Sogne og de ikke afstæede dele af Frøstrup Sogn.

I kraft af sin beliggenhed har Kolding altså siden middelalderen været et bindeled mellem kongeriget og hertugdømmerne. Fra Nørrejylland måtte den kørende trafik sluses gennem hovedfærdselsåren Søndergade og over grænsen ved Kolding Bro, der helt op til Nybros opførelse i 1908 var den eneste vej over åen. Den gamle træbro, der med jævne mellemrum blev revet bort af is eller højvande, blev i 1808 afløst af en stenbro af samme type som Sønderbro i Vejle og Køge.

Ved Sønderbro lå også skibsbroen. Her foregik lastningen og losningen af skibene indtil tilsandingen af åmundingen og inderfjorden o. 1700 medførte, at varerne måtte omlades ved Drejens eller Strandhuse og på pramme fragtes til eller fra byen.

De tyske forlæggere Braunius og Hogenbergs Koldingprospekt er det ældste kendte bykort og afspejler

Braunius og Hogenbergs Koldingprospekt ca. 1586. Om den sparsomme bebyggelse, der ses syd for åen, hedder det i korrespondancen til Bysbogen 1596, at den bestod af gårde og lader.

så nogenlunde den middelalderlige byplan. Det dateres til ca. 1586 og findes i værket *Theatrum urbium præcipuarum mundi* («Skuet af verdens fremragende byer»). Det kaldes ofte Rantzaus kort, idet den tidligere omtalte Henrik Rantzau (1528-98) i løbet af sin statholderperiode fra 1556-98 fremskaffede og bekostede

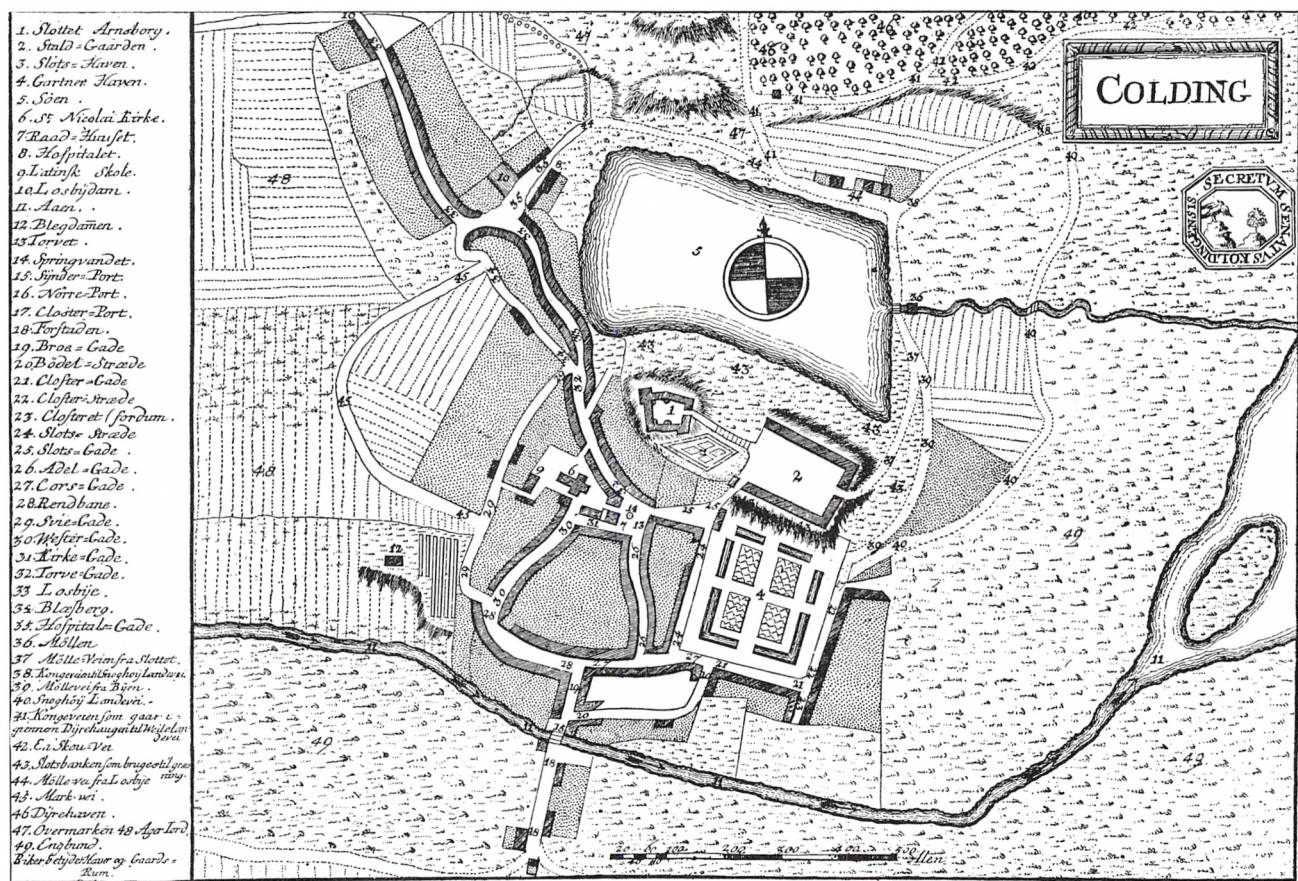
materialet til beskrivelserne og billederne af de nordiske byer. Kortet, der altså må anses for forholdsvis pålideligt, viser bl.a., at Søndergades nordlige del på daværende tidspunkt var fuldt udbygget. I sig selv kan det næppe undre, da Søndergade jo var en middelalderlig hovedfærdselsåre — og først vore dages trafik-

støj har gjort det almindeligt at flygte fra bymidten. Selv for beboelsejendommens vedkommende kunne man så sent som 1950 i kreditforeningernes vurderingsrapporter støde på vendinger af typen »Ejendommen er beliggende ud til et hovedstrøg og må antages altid at kunne finde lejere«.

Søndergade kaldtes også Brogade eller Portgade — og på kortet ses Sønderport (Y) på tværs af gaden, lige

nord for broen. Det var her tolden erlagdes. Med hensyn til den sparsomme bebyggelse syd for åen er det vanskeligt at sige noget præcist om forholdene på dette tidspunkt. Det er kendt, at munkene fra 1476 drev teglværk sydøst for broen, men det vides ikke, hvornår og til hvem de fem til syv huse, man ser på kortet, er bygget.

I Pontoppidans *Danske Atlas* findes et kort, der viser

Pontoppidan 1768: Bygningerne mærket nr. 18 udgør forstaden, medens den omgivende engbund er afsat som nr. 49.

Billedet af Koldings trommeslager på sin vej rundt med bekendtgørelser er velkendt. Det er fra 1870 og viser desuden bebyggelsen langs byens sydlige udfaldsvej — set fra nord. Hjelms mølle ses på bakken i baggrunden. Desuden skimtes hovedbygningen på Skovhøj.

Koldings omfang i 1768. Her betegnes bebyggelsen syd for åen, der tilsyneladende kun var vokset ganske lidt siden 1580'erne, som *forstaden*. tidligere havde man også anvendt navnet *nystaden*. Arealerne på begge sider af vejen anføres i øvrigt som *engbund*. Nu kan det ikke undre, at bebyggelsen syd for åen ikke var vokset synderligt i det tidsrum, der lå mellem de to korts udarbejdelse. Før med svenskekrigene i det 17. århundrede og pestepidemierne, der fulgte i deres kølvand, var det forbi med Koldings velstand. Befolkningstallet faldt drastisk. En taksationsforretning oplyser, at 71 gårde/huse stod tomme i 1662. 10 år senere, i 1672 opgives indbyggertallet til 1094, medens det godt hundrede år tidligere havde ligget på omkring 1600. Folketællingen 1769 siger 1406, men den er ikke alt for pålidelig. En kortvarig højkonjunktur i 1790'erne resulterede i en modernisering af den bestående boligmasse, men ikke i flere huse, og mange huse, også såkaldte lejehuse, stod tomme langt op i 1820'erne. Først fra midten af 1850'erne kom der alvor gang i byggeriet af såvel boliger som erhvervsejendomme, da befolkningstallet nu var i stærk vækst.

Men den økonomiske vækst og et ændret produktionsmønster betød ændringer i husenes og kvarterernes karakter. For Søndergade spillede også de politiske forhold en direkte rolle. I 1851 ophævedes konsumtionen, der var indført efter 1660, og boderne solgtes til nedrivning til den kendte byggematador og senere svensk-norske vicekonsul Hans Henrik Grau (1816-86). Efter 3-årskrigen flyttedes toldgrænsen til Ejderen, og selv om Slesvig gik til Tyskland i 1864, fik Kolding ved den omtalte inddragelse af De otte Sogne i kongeriget et sydligt opland, hvor man ikke mærkede konkurrencen fra de slesvigske byer. For Kolding betød de slesvigske krige derfor kun midlertidige afbræk i den fortsatte vækst; for Søndergade betød det, at der ikke længere gik en grænse på tværs af gaden,

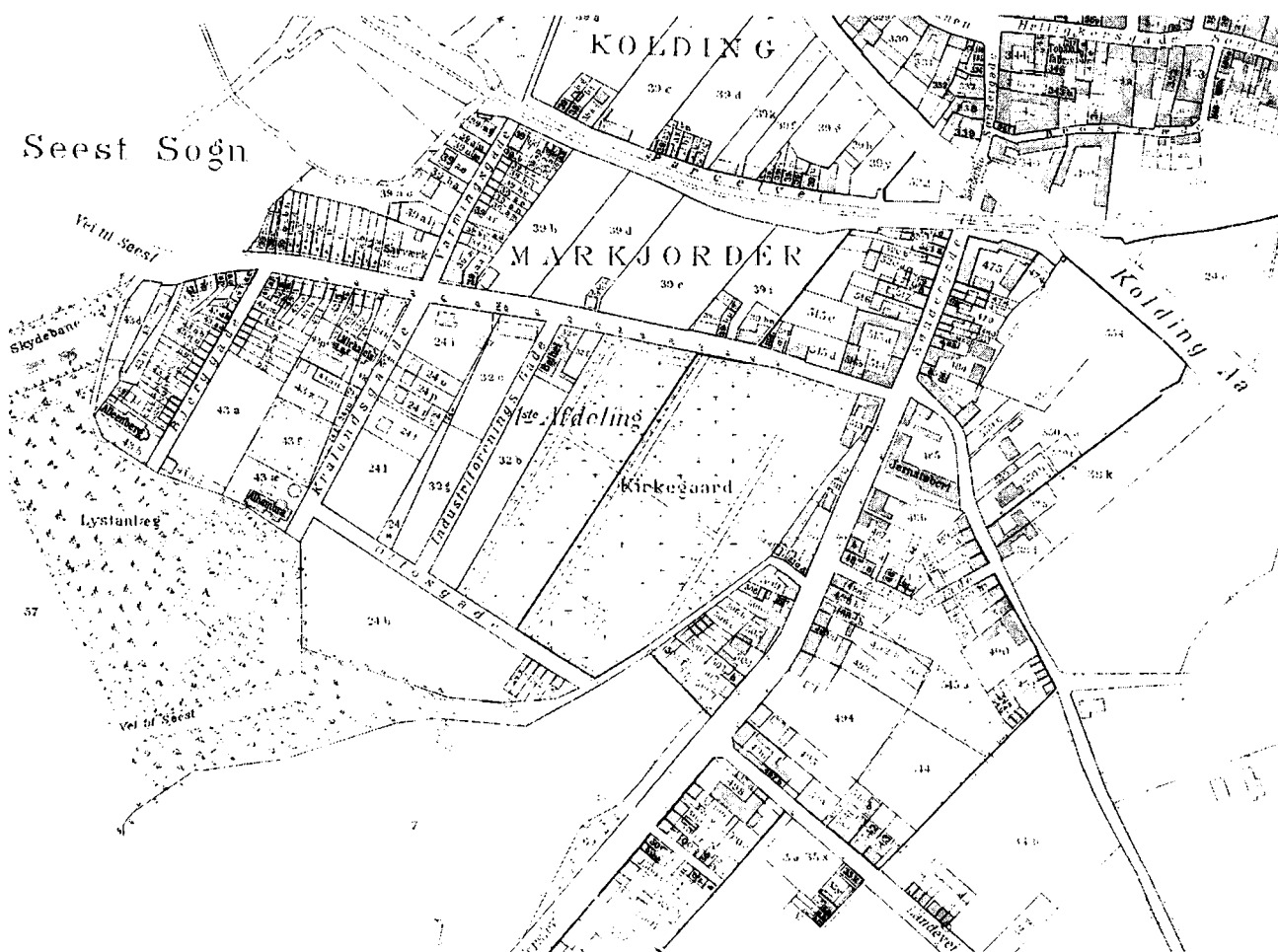

Omkring 1870 var bebyggelsen langs Sønder Landevej øjensynligt nået til Hjelms møllebakke, der anes i forgrunden til højre.

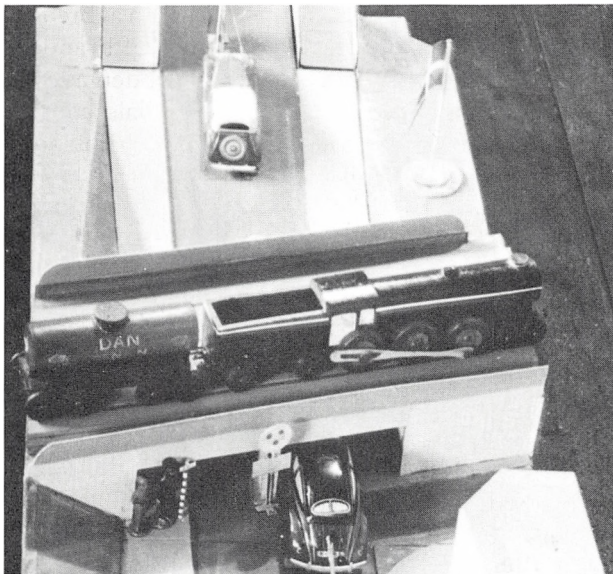
den kunne nu frit udvikle sig som udfaldsvej i sydlig retning.

Nu kunne byggeriet syd for åen for alvor begynde. Omkring 1870 opførte konsul Grau de første huse i det arbejderkvarter, der i tiden op til ca. 1915 opstod i området mellem Søndergade syd og Vesterbrogades sydlige del, dengang Warmingsgade. Nogle af ejendommene forsvandt igen med etableringen af Bredgade 70 år senere. Som det ses af kortet fra 1891 var der i begyndelsen kun bebyggelse langs Søndergade og Warmingsgade. Østergårdsvej og Rosendalsgade (nu Rosengade) optræder i vejviseren 1902, Vejrupsgade i 1904. I løbet af 1880'erne opstod der nye kvarterer længere mod syd (ved Dalbyvej, Agrupvej og Hader-

dommene forsvandt igen med etableringen af Bredgade 70 år senere. Som det ses af kortet fra 1891 var der i begyndelsen kun bebyggelse langs Søndergade og Warmingsgade. Østergårdsvej og Rosendalsgade (nu Rosengade) optræder i vejviseren 1902, Vejrupsgade i 1904. I løbet af 1880'erne opstod der nye kvarterer længere mod syd (ved Dalbyvej, Agrupvej og Hader-

Landinspektør H. H. Müllers kort fra 1891

En model af Søndergades underføring under jernbanen fra slutningen af 1930'erne. Det blev ikke tilladt at føre biler igennem.

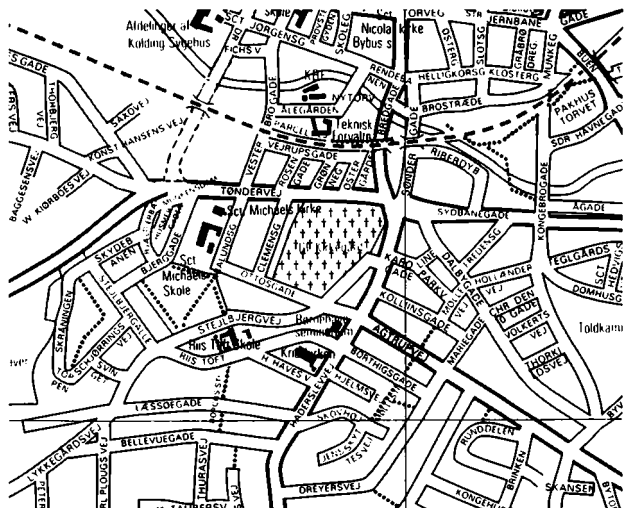
slevvej), og i begyndelsen af vort århundrede fulgte så industrikvartererne øst for Søndergade. Her anlagdes også Sydbanegården som endestation for Sydbanen, der anlagdes 1909-11. Det var syd for åen, byen udviklede sig i denne periode, og med indlemmelsen af de bymæssigt bebyggede dele af Seest, Vonsild og Dalby kommuner, flyttedes bygrænsen længere mod syd i 1930.

På dette tidspunkt var den nord-sydgående trafik ikke længere udelukkende henvist til Søndergade. I 1908 var – som nævnt – Nybro (nu Kongebro) kommet til, og i 1924 fulgte så Vesterbro og Østerbro. Da Bredgade var færdig i 1943, var Søndergade heller ikke længere hovedvej, og siden da har Søndergade fuldstændig ændret karakter. Gaden er nu en strøggade, fra 1977 sivegade, i et af den centrale bykernes moderne forretningskvarterer. Da Søndergade ca. 1940 førtes under banen, var det et symbol på gadenes inte-

gration i den indre by. Siden 1866 havde den bevogtede jernbaneoverskæring dannet det synlige og besværlige skel mellem den nordlige og den sydlige del, mellem den gamle bebyggelse og den senere tilkomne.

Litteraturliste

- Bøllund, K.: »Koldings Bebyggelseshistorie« i Bøllund, Keld og Hanne-Mette Pedersen: *Koldings Bebyggelseshistorie; Arkitektur i Kolding*, Lokalhistorisk Arkiv, Kolding, 1986 s. 2-22.
- Dedenroth-Schou, B. og P.: *Kolding før og nu – en by i billeder*, Silkeborg, 1986.
- Eliassen, P.: *Kolding fra Middelalder til Nutid*, Kolding 1910.
- Jacobsen, Niels: »Kolding Købstads Sydgrænse« i *Byraadsbogen 1943-44*, Kolding 1944, s. 5-15.
- Jacobsen, Niels: »Koldings ældste Byrådsprotokol« i *Byraadsbogen 1946-47*, Kolding 1947, s. 5-19.
- Nielsen, P. Fischer: »Porten mod syd« i *Koldingbogen 1970* (upag.), Kolding 1970.
- Nielsen, P. Fischer: »Porten mod syd« i *Koldingbogen 1971*, s. 41-46, Kolding 1971.
- Trap, J.P.: *Danmark, Vejle Amt VIII*, 3. udgave, 1964, bd. 21.
- Worsøe, Hans H.: *Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse*, bd. 1, Viborg 1980.

På udsnittet af det moderne bykort fra 1979 ses den omstridte grænse ved Belleveuegade skære Haderslevvej og fortsætte i området umiddelbart syd for Skovhøj.